

**Russian Consuls in Erzurum:
Intercommunal Relations in the Ottoman Borderland
through Diplomatic Reports, 1878–1914**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető: Kovács Bálint, Elke Hartmann

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Armenológiai Tanszék**

Budapest

2026

Tartalomjegyzék

A kutatás előzményei, problémafelvetés.....	3
A követett módszertan	4
Új eredmények.....	5
A témában végzett publikációs tevékenység:	5

A kutatás előzményei, problémafelvetés

A disszertáció célja az Oszmán Birodalom erzurumi vilajetének történeti rekonstrukciója a 19. század végétől az első világháború kitöréséig orosz konzuli perspektívából, elsősorban az 1878 és 1914 között a térségben szolgáló orosz konzulok jelentéseire támaszkodva. Erzurum az oszmán, az orosz, a brit, a francia és a német geopolitikai érdekek metszéspontjában elhelyezkedő, stratégiai jelentőségű határvidék volt, ahol a társadalmi viszonyok, a politikai instabilitás, valamint a különböző etnikai és felekezeti csoportok közötti együttélés lehetőségei szorosan összefonódtak a késő 19. század globális geopolitikai folyamataival. A kutatás azt vizsgálja, miként figyelték meg, értelmezték és igyekeztek befolyásolni az orosz diplomaták az eseményeket egy ilyen instabil határvidéki tartományban.

A disszertáció elsődleges forrásbázisát döntően a moszkvai Arkhiv Vneshnei Politiki Rossiiskoi Federatsii (AVPRI), kisebb részben pedig a Gosudarstvennyi Arkhiv Rossiiskoi Federatsii (GARF) anyagai képezik. E források között hivatalos jelentések és titkos diplomáciai levelezések találhatók, amelyeket túlnyomó részben az erzurumi orosz konzulok és a konstantinápolyi orosz nagykövetség között váltottak. A dolgozat e gazdag, ugyanakkor a szakirodalomban eddig kevésbé hasznosított forrásanyagot a kortárs historiográfiával, illetve, ahol az lehetséges, más nagyhatalmak konzuli forrásaival állítja párbeszédbe. Ennek célja a konzuli nézőpont információs értékének és értelmezési korlátainak feltárása, ezáltal a késő oszmán keleti tartományok történetírásának egy fontos hiányának pótlása.

Oroszország, mint az Oszmán Birodalom egyik fő riválisa, kiterjedt konzuli hálózatot működtetett a birodalom területén, amelynek jelentősége az 1877–1878-as orosz–török háborút követően tovább nőtt. Bár a san stefanói béke kezdetben megerősítette az orosz befolyást, annak a berlini kongresszuson történő felülvizsgálata korlátozta a területi nyereségeket, ugyanakkor nemzetközi szintre is emelte az örménykérdést az Oszmán Birodalomra kirótt reformkötelezettségek révén. E fejlemények lehetővé tették, hogy Oroszország, Nagy-Britanniával, Franciaországgal, majd később Németországgal együtt, a birodalom keresztény lakosságának védelmezőjeként lépjen fel.

Ebben a kontextusban az erzurumi orosz konzulok részletes jelentéseket készítettek a különböző etnikai és felekezeti csoportok közötti viszonyokról, a közigazgatás működéséről és a biztonsági helyzetről. A disszertáció azonban ezeket a forrásokat nem tekinti semleges leírásoknak, hanem történetileg konstruált szövegekként értelmezi, amelyek az orosz birodalmi

érdekek által formálódtak. A konzulok egyszerre voltak megfigyelők, közvetítők és politikai szereplők: jelentéseik nemcsak információt közvetítettek és hozzájárultak a határvidékről alkotott birodalmi tudás kialakításához, hanem maguk is hatással voltak a helyi folyamatokra. A dolgozat ezért nemcsak a konzuli diskurzus elemzésére vállalkozik, hanem annak performatív hatásait is vizsgálja.

A kutatást három fő kérdés irányítja:

Miként működött, vagy éppen nem működött, az oszmán közigazgatás az erzurumi vilajetben 1878 és 1914 között az orosz konzuli jelentések tükrében? E kérdés feltárja a hatalomgyakorlás mechanizmusait, a helyi hatalmi struktúrák, törzsi viszonyok és biztonsági erők szerepét, valamint azt, hogy mindez miként járult hozzá az interkommunális feszültségekhez és az erőszak különböző formáihoz.

Mely kérdések foglalkoztatták leginkább az erzurumi orosz konzulokat, és ezek miként tükrözik az Orosz Birodalom tágabb geopolitikai céljait Kelet-Anatóliában? A dolgozat e keretben vizsgálja az örmény politikai mobilizációt, a kurd mozgalmakat, az oszmán reformkísérleteket, valamint a rivális hatalmak jelenlétét.

Miként formálta Erzurum határvidéki jellege a helyi folyamatokat és a birodalmi stratégiákat? A kutatás elemzi a határokon átnyúló mobilitást, az örmény közösségek megosztottságát, a forradalmi hálózatokat, valamint az eszmék és szereplők áramlását, amelyek mind hozzájárultak a térség kiemelt geopolitikai jelentőségéhez.

A fenti kérdésekből következően a térbeliség a disszertáció egyik központi elemzési keretét alkotja. Bár a vizsgálat elsődleges fókusza az erzurumi vilajet, az elemzés azt egy tágabb, transzimperiális összefüggésrendszerben helyezi el.

A követett módszertan

A disszertáció módszertani megközelítése több, egymással szorosan összefüggő elemre épül. Egyrészt a kutatás széleskörű szakirodalmi áttekintésre támaszkodik, amely a késő oszmán keleti tartományok történetírását, az oszmán–orosz összehasonlító és összefonódó történelmet, valamint az örmény tanulmányokat egyaránt figyelembe veszi. Másrészt a dolgozat elméleti keretét a borderland studies és az entangled history megközelítései adják. E két elemzési perspektíva lehetővé teszi, hogy ez erzurumi vilajetet ne csupán periférikus tartományként, hanem olyan határvidéki térként vizsgáljam, ahol a birodalmi rivalizálás, a helyi

társadalmi viszonyok, a mobilitás és az etnikai-vallási sokszínűség egymással kölcsönhatásban formálták a történeti folyamatokat.

A borderland-elmélet alkalmazása azért bizonyult különösen hasznosnak, mert Erzurum a 19. század végén és a 20. század elején egyszerre volt földrajzi peremterület és több birodalmi érdek metszéspontja. A térség elemzésében hangsúlyt kapott a határok átjárhatósága, a népességmozgások, a helyi közösségek közötti kapcsolatok, valamint az a körülmény, hogy a birodalmi központoktól való távolság korlátozta az állami ellenőrzés hatékonyságát. Ezt egészíti ki az entangled history szemlélete, amely lehetővé teszi, hogy az orosz és oszmán birodalmak történetét ne elkülönült fejlődési pályákként, hanem egymást folyamatosan alakító, kölcsönösen összefonódó folyamatokként értelmezzem.

A kutatás elsődleges forrásbázisát az orosz konzuli jelentések alkotják, és mivel nem létezik átfogó, publikált forráskiadás az 1878 és 1914 közötti erzurumi orosz konzuli jelentésekből, a levéltári kutatás elengedhetetlen volt. A levéltári munka során több fond anyagát kellett párhuzamosan feltárni, amit a levéltári hozzáférés többlépcsős jellege, az egyes iratok rossz állapota, valamint bizonyos források korlátozott hozzáférhetősége jelentősen nehezített. A konzuli jelentéseket nem pusztán tényyszerű beszámolókként kezelem, hanem olyan történetileg beágyazott szövegekként, amelyek az orosz birodalmi érdekeket és percepciókat tükrözik. A forráskritikai elemzés során ezért különös figyelmet fordítottam arra, hogy milyen témákat emeltek ki a konzulok, mely kérdéseket hallgatták el, és mindez miként kapcsolódott az orosz geopolitikai célokhoz. A jelentések értelmezését a releváns szakirodalommal, valamint ahol lehetséges, más hatalmak konzuli forrásaival vetettem össze. Ez a módszer tette lehetővé, hogy a források információs értékét és korlátait egyszerre vizsgáljam, és az erzurumi határvidék történetét orosz konzuli perspektívából, ugyanakkor kritikailag rekonstruáljam.

Új eredmények

A disszertáció egyik legfontosabb új eredménye annak bemutatása, hogy az orosz külpolitika az Oszmán Birodalom keleti tartományait illetően a berlini kongresszustól az első világháború kitöréséig alapvetően töredezett volt. Bár Oroszország az Oszmán Birodalomban, különösen az örmény vilajetekben, kiterjedt konzuli hálózattal rendelkezett, az erzurumi jelentések azt mutatják, hogy a diplomáciai jelenlét nem párosult következetes és hosszú távú stratégiával, hanem inkább reaktív jellegű maradt. Oroszország elsősorban a status quo fenntartására törekedett, elkerülve az Oszmán Birodalom destabilizálását, miközben az

örménykérdést részben belpolitikai problémaként kezelte, különösen az örmény forradalmi mozgalmak tevékenységével összefüggésben.

A dolgozat emellett új megvilágításba helyezi azt is, hogy a konzuli jelentések nem pusztán megfigyelések voltak, hanem az orosz birodalmi politika eszközei: az oszmán közigazgatás kudarcainak, valamint az örmény lakosságot érő erőszak hangsúlyozásával legitimálták Oroszország önjelölt védelmezői szerepét. A kutatás ugyanakkor rámutat arra is, hogy az orosz befolyás ténylegesen korlátozott volt. A konzulok gyakran másodkézből származó információkra támaszkodtak, miközben az orosz jelenlét gazdasági és kereskedelmi téren jóval gyengébb maradt, mint a brit, francia vagy német versenytársaké. A dolgozat egyik új felismerése, hogy ez a gyengeség nemcsak a gazdasági jelenlétben, hanem az örménykérdés kezelésében is megmutatkozott: az orosz jelentések részletesen dokumentálták az örményeket érő erőszakot, ezek azonban ritkán vezettek tényleges intézkedésekhez.

A disszertáció azt is bemutatja, hogy az orosz jelenlét az örmény közösségekre ambivalens hatást gyakorolt: az orosz politika nemcsak, hogy nem biztosított hatékony védelmet, hanem hozzájárult ahhoz is, hogy az oszmán hatóságok és a helyi lakosság szemében az örmények potenciális „ötödik hadoszlopként” jelenjenek meg. Ezen belül kiemelendő az örmények ellen elkövetett erőszakcselekmények részletesebb feltérképezése: az 1895-ös erzurumi mészárlások elemzésével a disszertáció hozzájárul az erőszak oksági hátterének árnyaltabb megértéséhez, és az eddig egyáltalán nem, vagy csak ritkán használt forrásokon keresztül további kutatások számára biztosít stabil kiindulási pontot.

A disszertáció további eredménye annak a jelenségnek az árnyalása, hogy az Orosz Birodalom vallási eszközökkel is igyekezett befolyást gyakorolni az örmény népességre határain innen és túl, mindenekelőtt az örmény apostoli egyház protestáns felekezetekkel szembeni elsőbbségének hangsúlyozásán keresztül. A források alapján azonban ez a politika a gyakorlatban ingatagnak bizonyult. A protestáns és katolikus missziók jelenléte, a nagyhatalmi rivalizálás, valamint az örmény közösségen belüli megosztottság egyaránt gyengítették az orosz törekvéseket.

Új elemzési szempontként veti fel a fiatal török mozgalom erzurumi előtörténetében a helyi, reakciós, vallási alapú ellenállás jelentőségét, amely a szekularizációval szembeni fellépés révén a korszak helyi politikájának egy eddig kevésbé kutatott dimenzióját tárja fel. Jelentősége abban áll, hogy hozzájárul a határvidék kormányozhatósági nehézségeinek

mélyebb megértéséhez, valamint annak feltárásához, hogy milyen társadalmi és politikai folyamatok vezettek az ifjútörök mozgalom kialakulásához.

Összességében a dolgozat az erzurumi határvidéket nem pusztán helyi konfliktustérként, hanem egymásba fonódó birodalmi érdekek metszéspontjaként értelmezi. Kimutatja, hogy a különböző helyi felekezeti és etnikai csoportok közötti viszony romlása nem magyarázható kizárólag helyi ellentétekkel: abban döntő szerepet játszott a keleti kérdés, a nagyhatalmi beavatkozás, a balkáni válságok hatása, valamint az örmény forradalmi mozgalmak megjelenése is.

A témában végzett publikációs tevékenység:

- Gazdik, Dániel. “Az Oszmán Birodalom alkotmányos kormányainak társadalmi legitimációs problémái az erzurumi vilajetben az orosz konzulátusi források tükrében, 1908–1914.” *Belvedere Meridionale* 35, no. 4 (2023): 54–65.
- Gazdik, Dániel. “Intersection of Conflicting Interests in the Ottoman Borderlands: The Sanasarian School of Erzurum in Russian Consular Reports on the Eve of the Great War.” *Fundamental Armenology* 25, no. 1 (2025): 136–148.
- Gazdik, Dániel. “Az Erzurum vilajet a 19. század végén: egy határvidék az Orosz Birodalom geopolitikai és eszmetörténeti gondolkodásában.” *Világtörténet* (2025): 149–160.